

УДК 342.565.2

С. В. Пілюк

ЕЛЕМЕНТИ ЮРИДИЧНОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Статтю присвячено встановленню особливостей юридичного статусу органів конституційної юстиції та визначенню його елементів. Досліджено конституційно-правовий статус як юридичну категорію. Визначено складові юридичного статусу органу конституційної юстиції, що дозволяють виявити всі сторони функціонування цієї владної інституції. Особливу увагу приділено юрисдикції як особливому різновиду компетенції органів конституційної юстиції та провідному елементу їх правового статусу.

Вирішення проблеми побудови ефективного органу конституційної юрисдикції в Україні залежить від багатьох чинників і не лише політико-правових, хоча їх вплив інколи є визначальним. Необхідно запровадити оптимальну модель діяльності Конституційного Суду як гаранта забезпечення конституційного ладу, чітко визначивши місце Конституційного Суду в системі органів державної влади, окресливши його конституційно-правовий статус. Оскільки такі складні, концептуальні завдання не можна вирішити без урахування надбань світової наукової думки щодо сутності конституційного судочинства, формування чітких теоретичних підходів щодо особливостей відправлення конституційного правосуддя, забезпечення його ефективності, то актуальність їх дослідження не викликає жодних сумнівів.

Слід зазначити, що значний внесок у вивчення правового статусу органів державної влади зробили вчені багатьох європейських держав, у тому числі: С. А. Авак'ян, Н. О. Богданова, Б. М. Габричідзе, М. Капелетті, Б. М. Лазарєв, О. В. Марцеляк, Н. О. Миха-
© Пілюк С. В., 2012

льова, І. В. Назаров, А. М. Нуянзін, Ю. К. Осипова, Д. Ремі-Гранже, Ж. Робер, Ю. М. Тодика, В. А. Федоренко, Т. О. Цимбалістий, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, А. П. Юзьков та ін.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу наявних наукових підходів та виходячи із сутності органів конституційної юрисдикції визначити елементи та особливості їх конституційно-правового статусу.

Найбільш загальною категорією, яка комплексно визначає місце й роль того чи іншого суб'єкта у конституційно-правових відносинах, є конституційно-правовий статус. У загальній теорії права під правовим статусом розуміється, як правило, встановлене нормами права становище певного суб'єкта, сукупність його прав і обов'язків.

Поняття правового статусу є складним; основними його елементами виступають: правосуб'єктність (що, у свою чергу, включає правоздатність і дієздатність суб'єкта); встановлені законом права та обов'язки; гарантії встановлених прав; відповідальність суб'єкта за невиконання обов'язків.

Зазвичай явище правового статусу досліджується у галузевих юридичних науках. При цьому виокремлюють конституційно-правовий статус, цивільно-правовий статус, адміністративно-правовий статус тощо.

Категорія «конституційно-правовий статус органу публічної влади» дозволяє встановити місце тієї чи іншої інституції в системі поділу влади, показати всю багатоманітність взаємозв'язків між цією інституцією та іншими владними установами. Тому в контексті предмета нашого дослідження, безперечно, окремого висвітлення потребує як сама категорія, так і її складові, що не тільки наповнюють зміст конституційно-правового статусу, а й дозволяють виявити усі сторони функціонування такої владної інституції, як орган конституційної юстиції.

Слід зазначити, що серед теоретиків права та конституціоналістів немає єдиного погляду як щодо розуміння поняття «правовий статус», так і щодо його складових.

Так, С. А. Авак'ян вважає, що це поняття характеризує правову природу суб'єкта, його місце в системі суспільних відносин, найважливіші права і обов'язки, форми (порядок) їх реалізації та акти, що приймаються при цьому, або дії, що вчиняються в процесі реалізації прав [1, с. 559].

Натомість Н. О. Богданова пропонує виокремлювати дві самостійні категорії – фактичний статус та нормативний конституційно-правовий статус. При цьому під першим пропонується розуміти «реальне становище суб'єкта конституційно-правових відносин у зв'язку з дією норм конституційного права в конкретних соціально-політичних умовах». Що стосується нормативного конституційно-правового статусу, то під ним розуміється «конструкція, що поєднує нормативні характеристики, теоретичні уявлення та практику

реалізації правових установок» [2, с. 61]. Загалом, на думку авторки, конституційно-правовий статус включає в себе такі елементи: місце суб'єкта в суспільстві й державі, його соціально-політична роль та призначення; загальна правоздатність; права і обов'язки чи компетенція суб'єкта та відповідальність; гарантії стійкості та реальності правового становища суб'єкта [3, с. 18].

Б. М. Габричідзе виокремлює наступні елементи у структурі статусу органів державної влади: політична і державно-правова характеристика органу влади; місце різних органів у загальнодержавній системі, диференціація систем, підсистем і видів органів, їх співвідношення; основи взаємовідносин органів між собою; найважливіші принципи організації й діяльності державних органів; основи компетенції; види правових актів державних органів [4, с. 10–11].

І. В. Назаров називає елементами правового статусу такого органу, як Вища рада юстиції, порядок і процедуру формування й переобрання складу; компетенцію, порядок і способи її реалізації; повноваження голови і членів Вищої ради юстиції; порядок припинення діяльності члена ради; нормативно-правове визначення положення Вищої ради юстиції в системі державної влади [5, с. 14].

Н. О. Михальова виокремлює наступні елементи статусу уряду в зарубіжних країнах: порядок формування; принципи діяльності, компетенція [6, с. 312]. У свою чергу, Н. Ю. Трещетенкова вважає, що елементами конституційно-правового статусу державного органу є порядок його формування, завдання, що стоять перед ним, його права та обов'язки [7, с. 238].

Іншим аспектом є можливість виділення в межах конституційно-правового статусу основних і додаткових елементів. Так, на думку О. В. Марцеляка, до основних слід включати ті елементи, які дозволяють зробити висновок про юридичне оформлення і становлення органу як повноцінного суб'єкта права. А саме: загальна правоздатність суб'єкта, його права і обов'язки та гарантії діяльності. Адже саме ці елементи «дають загальну статусну характеристику суб'єкта правовідносин» [8, с. 43].

Що ж стосується нормативного закріплення статусу органів конституційної юстиції, насамперед, на конституційному рівні, то тут можна виявити такі особливості. У конституціях більшості зарубіжних країн, як правило, не використовується термін «статус» під час характеристики таких органів. Разом із тим, про змістове наповнення цього поняття можемо судити з тих питань, що знаходять відображення в основних законах.

Так, Титул VII Конституції Франції, присвячений статусу Конституційної Ради, містить норми щодо кількісного складу, строку повноважень і порядку формування цього органу, його функцій та компетенції, юридичної сили його рішень, а також нормативної основи його організації та діяльності [9, с. 58–59]. У свою чергу, в розділі IX Основного закону ФРН, присвяченому статусу органів

судової влади, у тому числі й Федерального конституційного суду, містяться норми, що визначають юрисдикцію судів, порядок їх формування, принципи й нормативна основа їх організації та діяльності. Статті Конституції Республіки Польща, присвячені статусу Конституційного Трибуналу, послідовно визначають юрисдикцію цього органу (ст. 188–189), юридичну силу його рішень, порядок їх прийняття та оприлюднення (ст. 190), перелік суб'єктів, що мають право на звернення з конституційним поданням (ст. 191–193), кількісний склад Трибуналу та порядок його формування (ст. 194), принципи правового статусу та гарантії діяльності суддів Трибуналу (ст. 195–196), нормативну основу його організації та діяльності (ст. 197) [9, с. 197–198].

Такий підхід до характеристики правового статусу органів конституційної юстиції не обмежується країнами Європи, а простежується і в конституціях держав Африки та Латинської Америки. Так, глава 8 Конституції Південно-Африканської Республіки, присвячена статусу органів правосуддя, у тому числі й органів конституційної юстиції, встановлює принципи їх організації та діяльності (ст. 165), структуру та повноваження Конституційного Суду (ст. 167), повноваження інших судів у конституційних справах (ст. 172), нормативну основу організації та діяльності судів (ст. 171, 173), порядок формування органів судової влади (ст. 174), а також строк перебування на посаді суддів і порядок дострокового припинення їх повноважень (ст. 177) [9, с. 607–611]. У свою чергу, розділ II глави III Конституції Федеративної Республіки Бразилії, визначаючи статус Верховного федерального трибуналу, говорить про склад цього органу і порядок його формування (ст. 101), завдання і повноваження (ст. 102), перелік суб'єктів права на звернення до Трибуналу (ст. 103), юридичну силу його висновків, порядок їх прийняття та оприлюднення (ст. 103-A) [9, с. 471–473].

У цьому контексті не є винятком із загального правила й конституції країн-учасниць СНД. Наприклад, Конституція Російської Федерації, визначаючи статус Конституційного Суду в межах загального статусу органів судової влади (розділ 7), встановлює кваліфікаційні вимоги до осіб, що претендують на посаду судді (ст. 119), принципи правового статусу суддів (ст. 120–122), принципи судочинства (ст. 123), склад Конституційного Суду (ч. 1 ст. 125), його компетенцію (ч. 2 ст. 125), порядок формування (ч. 1 ст. 128), а також нормативну основу його організації та діяльності (ч. 3 ст. 128) [9, с. 239–240].

Разом із тим, у ряді випадків у текстах конституцій вживається термін «статус» при формулюванні правил функціонування органів конституційної юстиції та їхніх членів. Так, ст. 98 Основного закону ФРН у ч. 1 проголошує, що «правовий статус федеральних суддів має регулюватися спеціальним федеральним законом», а в ч. 3 – що «правовий статус суддів у землях має регулюватися спеціальними законами земель» [9, с. 107].

Більш глибокому розумінню сутності конституційно-правового статусу органів конституційної юстиції має допомогти характеристика його основних елементів.

Першим із них є правосуб'єктність органу конституційної юстиції. У літературі зазначається, що правосуб'єктність органу державної влади проявляється, насамперед, у його юридичній легітимації. Це означає, що «заснування того чи іншого державного органу, визначення його статусу в нормативному акті, формування, а за певних умов зміна складу або ліквідація, здійснюються у встановленому правом порядку» [2, с. 67–68]. Усі ці питання врегульовуються як конституцією, так і спеціальними законодавчими актами. При цьому звертаємо увагу на те, що легітимація органів конституційної юстиції здійснюється виключно на рівні основного закону.

Наступним елементом конституційно-правового статусу органів є принципи їх діяльності. Якщо правосуб'єктність визначає «загальні межі» правового становища органів конституційної юстиції як владних суб'єктів, то принципи діяльності визначають характер і спрямованість дій цих органів.

Компетенція органів конституційної юстиції. Для вирішення питання компетенції державного органу перш за все треба визначити її поняття і структуру. На сьогодні в літературі існує чимало точок зору щодо визначення цього питання. Вчені наголошують на тому, що залежно від кількості елементів, що входять до структури компетенції, існує декілька підходів до її тлумачення: «класичний» (компетенція розглядається як сукупність повноважень і предметів відання), «розширювальний» (до змісту компетенції включаються завдання, функції, форми і методи діяльності тощо) і «обмежувальний» (зміст компетенції зводиться до предмета відання) [10, с. 61–65]. Ці точки зору не можуть бути поєднані в єдину, і сьогодні вчені не дійшли єдиного висновку щодо поняття та структури компетенції.

Значна кількість правознавців тлумачать компетенцію як сукупність повноважень конкретного органу. Компетенція (від лат. *competentia* – погодженість частин; у свою чергу від лат. *competere* – відповідати, підходити, бути здатним) – сукупність повноважень і обов'язків будь-якого органу або службової особи законодавчої, виконавчої чи судової влади або особи, що володіє виборним мандатом [11, с. 213]. Таке визначення, на наш погляд, є не зовсім вдалим, оскільки для визначення компетенції недостатньо встановити лише права та обов'язки органу. Як справедливо відзначає І. М. Кузнецов, неможливо встановити компетенцію органу, не окресливши сферу чи галузь прикладення наданих йому владних повноважень, характер питань, якими він має займатись. Такі питання автор називає предметом відання, вони й складають перший невід'ємний елемент компетенції. Другим елементом є повноваження органу [12, с. 14].

Ф. Ф. Кокошкін писав, що «оскільки кожен орган виражає волю держави лише у певній сфері відносин, у певному колі справ, не-

обхідно визначити це коло, інакше кажучи, компетенцію, або предмети відання органу» [13, с. 215–216]. С. Г. Серьогіна вважає за необхідне виділяти у структурі компетенції органу два складники. Одним із них вона називає повноваження, тобто «правообов'язки». Другим є елемент, який дозволяє встановити належність конкретної справи до «сфер володарювання» певного органу, правомочність владного органу в конкретних публічних правовідносинах. Таким елементом С. Г. Серьогіна називає підвідомчість, тобто юридичну вказівку на територіальні межі й змістовну специфіку тих суспільних відносин, на які спрямована владна діяльність органу. Вона зазначає, що значна кількість органів мають тотожні повноваження, але компетенція кожного з них є чітко індивідуалізованою завдяки відмінностям у підвідомчості [14, с. 19–22].

Ю. М. Тодика і В. Д. Яворський вказують, що є сенс дотримуватися підходу, який зводиться до розуміння компетенції як сукупності прав і обов'язків державного органу, але вчені також вважають за необхідне додати до повноважень органу його підвідомчість [15, с. 92–94]. В. В. Кравченко називає компетенцією сукупність визначених конституцією й законами предметів відання та повноважень, де повноваження – це конкретні права та обов'язки [16, с. 295].

Таким чином, можна зробити висновок, що компетенція органу конституційної юстиції як органу держави складається з двох складників: 1) повноважень як сукупності правообов'язків; 2) предметів відання (територіальної та предметної підвідомчості). Необхідно також додати, що компетенція не визначається окремим органом для себе самостійно, вона обов'язково встановлюється у відповідних джерелах права, передусім – у законах та інших нормативно-правових актах.

Стосовно судових органів державної влади поряд із поняттям компетенції для характеристики їх правового статусу вживається також поняття юрисдикції. Наприклад, у Конституції РФ цей термін вживається двічі: вперше в ч. 2 ст. 67, де сказано, що Російська Федерація володіє суверенними правами і здійснює юрисдикцію на континентальному шельфі та у виключній економічній зоні РФ у порядку, що визначається федеральним законом і нормами міжнародного права; вдруге згаданий термін зустрічається у ст. 126, де згадуються суди загальної юрисдикції. Слід зазначити, що в описаних двох випадках за одним і тим самим терміном – «юрисдикція» – приховуються різні поняття. У ст. 67 Конституції РФ поняття юрисдикції використано у традиційному міжнародно-правовому сенсі слова, тому ми його спеціально не розглядаємо. А от у ст. 126 Конституції РФ це поняття вжито у суто державно-правовому сенсі: для відмежування однієї системи судів (а саме судів загальної юрисдикції), очолюваної Верховним Судом РФ, від другої системи судів (арбітражних), очолюваної Вищим Арбітражним Судом РФ.

Під загальною юрисдикцією, скоріш за все, мається на увазі поширення повноважень відповідних судів на певні категорії

справ (цивільні, кримінальні, адміністративні та ін.). Звідси можна зробити висновок про те, що юрисдикція – це різновид компетенції судового органу державної влади, що складається із сукупності державно-владних повноважень щодо певних категорій спорів. Поряд з юрисдикційними повноваженнями суд може володіти й іншими. Наприклад, Конституційний Суд РФ окрім повноважень щодо розгляду окремих категорій спорів та інших справ, закріплених у ст. 125 Конституції РФ, має також право законодавчої ініціативи (ч. 1 ст. 104 Конституції РФ), право звертатися з посланнями до палат Федеральних Зборів (ч. 1 ст. 100 Конституції РФ) та ін. Однак ці повноваження не пов'язані з розглядом спорів і тому не входять до поняття юрисдикції. Звідси випливає, що поняття компетенції є ширшим за поняття юрисдикції. Якщо розглядати ці правові категорії стосовно Конституційного Суду РФ, то можна виявити наступне. Юрисдикція Конституційного Суду РФ складається з двох елементів: державно-владних повноважень і певної підвідомчості, до якої ці повноваження можуть бути застосовані. До державно-владних повноважень Конституційного Суду належать повноваження щодо прийняття звернення до розгляду, безпосереднього розгляду та вирішення підвідомчої справи по суті.

Підвідомчість, так само як і юрисдикція, є міжгалузєвою правовою категорією. Вона виступає свого роду розподільчим механізмом юридичних справ між різноманітними юрисдикційними органами. Поняття підвідомчості слід розглядати на правотворчому і правореалізаційному рівнях. На правотворчому рівні підвідомчість, з одного боку, є елементом юрисдикції суду, що закріплює коло юридичних спорів, котрі може розглядати і вирішувати по суті даний суд, а з іншого боку, підвідомчість є властивістю юридичного спору, в силу якого він підлягає вирішенню певним судом. Таким чином, можна говорити й про підвідомчість суду (це властивість державного органу), і про підвідомчість спору. Визначити підвідомчість суду – означає з'ясувати, які саме спори може бути розглянуто по суті в цьому суді. Визначити підвідомчість спору – означає з'ясувати, в якому із судів залежно від тих чи інших ознак має бути розглянуто конкретний спір.

Таким чином, юрисдикція органів судової влади являє собою різновид компетенції цього державного органу, котра складається із сукупності державно-владних повноважень суду щодо прийняття звернення до розгляду, безпосереднього розгляду і вирішення по суті тих справ, котрі належать до підвідомчості суду.

«Конституційну юрисдикцію» традиційно розуміють у двох значеннях: 1) як діяльність судових і квазісудових органів, спрямовану насамперед на визначення відповідності певного кола правових актів конституції, а також на реалізацію деяких інших повноважень; 2) як сферу компетенції судових і квазісудових органів, що зумовлює зміст їх вищевказаної діяльності [17, с. 274–275].

Особливим чином на статус органів конституційної юстиції як колегіальних органів впливає те, якими повноваженнями наділені

їх окремі члени та особливо голова. По суті, в даному випадку наявний взаємний вплив статусу органу конституційної юстиції на статус його окремих членів і навпаки.

Особливим елементом статусу органів конституційної юстиції є гарантії їх діяльності. Гарантії – це певні умови і засоби, покликані забезпечити, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того чи іншого суспільного або правового інституту [18, с. 37]. При цьому слід розрізняти гарантії самого органу конституційної юстиції як особливого органу публічної влади, і гарантії діяльності його посадових осіб, наприклад, голови та суддів конституційного суду, оскільки вони різняться як за своїм переліком, так і за характером і змістом.

Завершальним елементом конституційно-правового статусу органів конституційної юстиції виступає їх відповідальність як обов'язок зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення конституційно-правового делікту. Як правило, йдеться про заходи організаційного характеру, як от дострокове усунення з посади окремого судді конституційного суду чи повна зміна суддівського корпусу цього органу. Слід зазначити, що сам орган конституційної юстиції як такий, чие існування передбачено основним законом, ліквідований бути не може без попереднього внесення відповідних змін до основного закону.

Таким чином, беручи до уваги вищевикладені погляди щодо розуміння та структури правового статусу, можемо зробити висновок, що конституційно-правовий статус органів конституційної юстиції становить собою складну, системоутворюючу державно-правову категорію, що визначає нормативно закріплене та реально втілене на практиці положення органів конституційної юстиції в системі владних взаємовідносин з іншими суб'єктами конституційного права, насамперед з вищими державними інституціями, і становить собою сукупність таких основних елементів: правосуб'єктність, принципи діяльності, компетенція, гарантії діяльності, відповідальність за свою діяльність. Сукупність саме таких елементів, на наш погляд, дає цілісне уявлення про місце і роль органів конституційної юстиції в системі державної влади.

З'ясування сутності, ролі й місця кожного з названих елементів у структурі правового статусу органів конституційної юстиції, їх взаємозв'язку та особливостей правового закріплення є перспективним напрямком подальших досліджень у цій сфері.

Список літератури: 1. Конституционное право. Энциклопедический словарь / отв. ред. С. А. Авакян. – М. : Норма – Инфра-М, 2000. – 688 с. 2. Богданова Н. А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М. : Юрист, 2001. – 256 с. 3. Богданова Н. А. Конституционный Суд Российской Федерации в системе конституционного права / Н. А. Богданова // Вестник Конституционного Суда РФ. – 1997. – № 3. – С. 59–68. 4. Габричидзе Б. Н. Конституционный статус органов Советского государства / Б. Н. Габричидзе. – М. : Юрид. лит., 1982. – 184 с. 5. Назаров И. В. Правовой статус Высшей юстиции :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Назаров Іван Володимирович. – Х., 2005. – 19 с. **6.** Михалева Н. А. Конституционное право зарубежных стран СНГ / Н. А. Михалева. – М. : Юрист, 1998. – 349 с. **7.** Трещетенкова Н. Ю. Правовой статус счетных палат (опыт иностранных государств) / Н. Ю. Трещетенкова // Очерки конституционного права иностранных государств. – М. : Спарк, 1999. – С. 238–242. **8.** Марцеляк О. В. Институт омбудсмана: теория та практика / О. В. Марцеляк. – Х. : НУВС, 2004. – 450 с. **9.** Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с. **10.** Журавський В. С. Державне будівництво та місце самоврядування в Україні : підручник / В. С. Журавський, В. О. Серьогін, О. Н. Ярмиш. – К. : Ін Юре, 2003. – 672 с. **11.** Конституционное право : словарь / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Юрист, 2001. – 560 с. **12.** Кузнецов И. Н. Компетенция высших органов власти и управления в СССР / И. Н. Кузнецов. – М. : Юрид. лит., 1969. – 246 с. **13.** Кокошкин Ф. Ф. Лекции по общему государственному праву / Ф. Ф. Кокошкин. – 2-е изд. – М. : Изд. бр. Башмаковых, 1912. – 306 с. **14.** Серьогіна С. Г. Компетенція Президента України: теоретично-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С. Г. Серьогіна. – Х., 1998. – 192 с. **15.** Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Харьков : Факт, 1999. – 246 с. **16.** Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – 6-те вид., виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2007. – 592 с. **17.** Шаповал В. М. Конституційна юрисдикція / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001– . – Т. 3 : К–М. – 2001. – С. 274–275. **18.** Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ ; Инфра-М – Норма, 1997. – 304 с.

Надійшла до редколегії 27.08.2012

Статья посвящена установлению особенностей юридического статуса органов конституционной юстиции и определению его элементов. Исследован конституционно-правовой статус как юридическая категория. Определены составляющие юридического статуса органа конституционной юстиции, позволяющие выявить все стороны функционирования данной властной институции. Особенное внимание уделено юрисдикции как особой разновидности компетенции органов конституционной юстиции и ведущему элементу их правового статуса.

The article is devoted to establishment of the peculiarities of the legal status of constitutional justice organs and to definition of its elements. Constitutional-legal status as a legal category is investigational. The components of the legal status of constitutional justice organ, allowing educing all aspects of the functioning of this imperious body, are certain. The special attention is paid to the jurisdiction as special variety of constitutional justice organs competence and the leading element of their legal status.